

СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫЯ СКАЗЫ З ПЕРАЛІЧАЛЬНА-РАЗМЕРКАВАЛЬНЫМІ ЧАСТКАМІ

Пералічальна-размеркавальнымі з'яўляюцца прэдыкатыўныя часткі складаназлучаных сказаў, паміж якімі выражаюцца розныя віды пералічальна-размеркавальных адносін.

У складаназлучаных сказах з пералічальна-размеркавальнымі адносінамі паведамляецца пра з'явы і падзеі, якія з'яўляюцца аднолькава магчымымі або немагчымымі, адбываюцца папераменна ці ўзаемна выключаюцца. Граматычным сродкам сувязі пералічальна-размеркавальных частак складаназлучаных сказаў служыць злучнікі *і – і, ні – ні, то – то, або – або (альбо – альбо), ці то – ці то, не то – не то*. Гэтым злучнікам належыць асноўная роля ў выражэнні пералічальна-размеркавальных адносін. Ніякім іншым спосабам нельга паказаць, што з'явы і падзеі, пра якія паведамляецца ў прэдыкатыўных частках складаназлучанага сказа, звязаны паміж сабой пералічальна-размеркавальнымі адносінамі.

Усе пералічальна-размеркавальныя злучнікі адназначныя і заўсёды афармляюць адну і тую ж разнавіднасць семантыка-сінтаксічных адносін. Так, злучнік *і – і* аб'ядноўвае прэдыкатыўныя часткі складаназлучанага сказа, у якіх паказваецца пералічэнне аднолькава магчымых з'яў і падзей: *І хвалюецца пшаніца, і дрыжыць пяшчотна гай* (П. Броўка). *І рэк журчанне помню я, і хат станічных белы дым знаёмы мне* (А. Бачыла). *І шумуе наша глеба самай буйнай збазыной, і красуе наша неба самай сіняй глыбтэй* (М. Лужанін). *І спынілі гамонку лясы пад празрыстым святлом месяцавым, і аселі крупінкі расы на кустах і травах мядовых* (А. Астрэйка).

Злучнік *ні – ні* ўжываецца для аб'яднання прэдыкатыўных частак складаназлучанага сказа, у якіх афармляецца пералічэнне аднолькава

немагчымых (адмоўных) з'яў і падзей: *Ні зоркі не свецяць, ні месяц не паказваецца* (І. Гурскі). *Ні колас на ніве не ўскалыхнецца, ні ліст на дрэве не ўзварухнецца* (М. Багдановіч). *Ні людзей на вуліцы не відаць, ні чалавечага голасу не чуваць* (А. Якімовіч). *Ні дрэвы не шумяць, ні птушкі не спяваюць такой ціхай ноччу* (Я. Колас).

Для аб'яднання прэдыкатыўных частак складаназлучанага сказа, у якіх выражаецца значэнне папераменнасці або чаргавання з'яў і падзей, ужываецца злучнік *то – то*: *То набягаў нечакана дождж, то зноў выблісквала сонца* (П. Пестрак). *То усплеск пачуецца чаўна, то вецер запяе* (К. Кірзенка). *То вчэрні змрок кладзецца на зямлю, то лье бесперапынна нудны дождж, то туманы пялёнкай ахінаюць наваколле* (У. Караткевіч). *То мароз за ноч скуе ўсе лужыны, то удзень зноў сонца падагрэе і ваду растопіць* (Я. Колас).

Злучнікі *ці – ці, або – або (альбо – альбо)* маюць блізкае значэнне: яны аб'ядноўваюць прэдыкатыўныя часткі складаназлучаных сказаў, у якіх гаворыцца пра з'явы і падзеі, што узаемна выключаюцца. Злучнік *ці – ці* больш характэрны для пытальных сказаў, злучнік *або – або –* для апавядальных: *Ці там сасну выслухвала жаўна, ці на вяршыку падругу клікаў голуб?..* (М. Лужанін). *Ці помніш ты сваёй зямлі прасторы, ці бачыў ты віры імклівых рэк?* (С. Грахоўскі). *Ці жаўрук звінеў у небе, ці свістаў на ліне шпак* (Ц. Гартны). *Або відная ноч стаіць над лесам, або займаецца на дзень* (А. Якімовіч). *Або мы пойдзем на пераезд, або сястра сустрэне нас амаль за вёскай* (Я. Брыль). *Або цёмныя хмары па небе ходзяць, або лёгкія белыя воблачкі імчацца* (В. Вольскі). *Альбо дзед гаворыць, альбо баба прамовіць некалькі слоў* (П. Галавач).

Гэтыя злучнікі могуць быць не толькі паўторныя, але і адзіночныя: *Над возерам кружылі чайкі або зрэдку з крыкам праятала варона* (Т. Хадкевіч).

Сустрэкаюцца выпадкі, калі злучнікі *ці, або (альбо)* чаргуюцца ў адным і тым жа сказе: *Пачуецца ціхая гаворка ці раптам зазвініць і абарвецца смех або загучыць песня* (ЛіМ). *Калі-нікалі праяціць з піскам*

кажан або пракрычыць сава ці прашугаюць чарадой спалоханья птушкі (І. Гурскі).

Калі пералічэнне ўзаемна выключальных з’яў і падзей мае дадатковае мадальнае адценне меркавання ці развагі, для сувязі прэдыкатыўных частак складаназлучанага сказа ўжываецца злучнік *ці то – ці то*: *Ці то птушкі спяваюць у гаі, ці то вецер свішча сваю песню (У. Дубоўка). Ці то дзед і цяпер крыкнуу, ці то Віхор трывожна заржаў (З. Бядуля). Ці то хочацца будзёнічыны шэрай, ці то хочацца ляцець куды лёгкай птушкай за свет (Р. Мурашка). Ці то шуміць ля печы калаўрот, ці то віхура за акном вядзе свае песні? (Я. Колас).*

Калі ж пералічэнне ўзаемна выключальных з’яў і падзей мае дадатковае мадальнае адценне няпэўнасці або сумнення, сувязь прэдыкатыўных частак складаназлучанага сказа ажыццяўляецца пры дапамозе злучніка *не то – не то*: *У карых вачах чалавека свяцілася не то хтрынка, не то прарывалася лёгкая ўсмешка (М. Лынькоў). Не то вецер гудзе ў верхавінах дрэу, не то чуецца нечый стогн (З. Бядуля). Не то смех гучыць, не то плача нехта (Я. Маўр). Недзе не то грукаюць танкі, не то тужацца на пад’ёме машыны (В. Быкаў).*

Іншы раз прэдыкатыўныя часткі складаназлучанага сказа могуць аб’ядноўвацца з дапамогай злучніка *а*, які паўтараецца перад кожнай з іх. Пры гэтым функцыя злучніка сумяшчаецца з функцыяй узмацняльнай часціцы, у выніку чаго утвараецца гібрыдны сродак сувязі, пры дапамозе якога афармляюцца супастаўляльна-пералічальныя адносіны: *А сонца за бор галоўку хавае, а месяц з-за хмар лоб свой выхіляе (М. Багдановіч).*

Супастаўляльна-пералічальныя адносіны могуць выражацца і адзіночным злучнікам *а* сумесна з мадальнымі словамі *можжа (размоўная форма мо), магчыма*, якія размяшчаюцца ў адным або у абодвух аб’яднаных кампанентах: *Магчыма прайшоў невялікі дождж, а магчыма сыра было ад расы (К. Чорны). Расы ты баішся, а можжа палохае ветру жальба? (М. Танк).*

Трывальна-часавыя суадносіны выказнікаў пералічальна-размеркавальных частак складаназлучаных сказаў не выконваюць пэўнай канструктыўнай функцыі ў вызначэнні характару семантыка-сінтаксічных адносін, якія выражаюцца паміж гэтымі часткамі. Але ў большасці выпадкаў трывальна-часавыя значэнні прэдыкатыўных частак супадаюць.

Складаназлучаныя сказы з пералічальна-размеркавальнымі часткамі маюць звычайна адкрытую структуру. У гэтых сказах аб'ядноўваюцца дзве і больш прэдыкатыўныя часткі аднолькавай або рознай будовы: *То цягнуся непраходны гушчар, то падступалі балоты, то радалі вока невялічкія, але ўтульныя палянкi* (А. Савіцкі). *І коні ржалі, і людзі крычалі, і вылі ваўкі ў лесе* (А. Куляшоў). *Ці то ішлі на працу сяляне, ці пастушкі дзе гналі кароў на пашу, ці мо рухався наблізу вайсковы атрад* (М. Лынькоў).

Адзіночныя злучнікі *ці, або (альбо)* аб'ядноўваюць толькі дзве прэдыкатыўныя часткі: *Прыцісне мароз або зноў наступае адліга* (Звязда). *Ярка свеціць над полем веснавое сонца, ці нечакана выплыве аднекуль цёмная хмара і палівае яго сваім дажджом* (М. Гарзцкі).

У складаназлучаных сказах з пералічальна-размеркавальнымі адносінамі могуць быць агульныя словы, якія ў аднолькавай меры адносяцца да кожнай з прэдыкатыўных частак і размяшчаюцца ў пачатку сказа: *Пашы бясконцым патокам імчаліся машыны або зрэдку грукацела коламі фурманка* (П. Кавалёў). *У небе спявалі жаваранкі ці шчабяталі ластаўкі або маланкай праносіліся стрыжы* (З. Бядуля). *Верабейку стужа зморыць або ястраб схваціць* (Я. Купала).

Пералічальныя адносіны могуць канкрэтызавацца словамі *па-першае, па-другое* і пад. Пры гэтым ужыванне злучніка перад кожнай з прэдыкатыўных частак не з'яўляецца абавязковым: *Па-першае, чалавек быў хворы, і па-другое, яму не хацелася зноў пачынаць гэту цяжкую і небяспечную дарогу* (Я. Маўр).